

3^η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

(ΓΥΜΝΑΣΙΟ – ΛΥΚΕΙΟ)

Παρασκευή 21 Μαρτίου 2008

Αίθουσα Εκδηλώσεων Διεύθυνσης Δ.Ε. Δυτικής Θεσσαλονίκης

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΜΕ ΘΕΜΑ :

**«ΠΕΡΙ-ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ (Σ)ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ:
ΜΙΑ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΤΩΝ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ»**

Ελένη Μαργαρού

Φιλολόγος

του Πειραματικού Γενικού Λυκείου Παν/μίου
Μακεδονίας

e-mail: dimitris.georgiadis@gmail.com

Μαρία Συργιάννη

Θεολόγος

του Πειραματικού Γενικού Λυκείου
Παν/μίου Μακεδονίας

e-mail: doviss_01@otenet.gr

Α'. Θεωρητικό πλαίσιο

Σε κάποιο σημείο του βιβλίου της Αρουντάτι Ρόι *Ο Θεός των Μικρών Πραγμάτων*¹, ο πρωταγωνιστής λέει: « ... η ιστορία είναι σαν παλιό σπίτι τη νύχτα. Με όλα τα φώτα του αναμμένα. Να βουίζει από τα μουρμουρητά και τους ψιθύρους των προγόνων. ... Για να καταλάβετε την ιστορία, πρέπει να μπειτε μέσα και να τεντώσετε τα αφτιά σας. Να κοιτάξετε τα βιβλία στα ράφια και τα κάδρα στους τοίχους. Να οσφρανθείτε τις μυρωδιές.» Αυτή, νομίζω, είναι η αγωνία και η προσπάθεια όλων όσων διδάσκουμε ιστορία, ή αντικείμενα, γενικά, που ανατρέχουν στο παρελθόν: πέρα από την αναφορά και έκθεση των γεγονότων, να ωθήσουμε τους μαθητές μας να νιώσουν, να οσφρανθούν το καθημερινό στο παρελθόν και να πλησιάσουν τα υποκείμενα, τους ανθρώπους-δημιουργούς της ιστορίας όταν και όπως βιώνουν τα προβλήματα και τις προκλήσεις της εποχής τους να «συλλάβουν τα συναισθήματά τους, τα κίνητρά τους, τα σχέδιά τους, τις κρίσεις τους, τις λογικές τους, τις αξίες τους, τις συνήθειές τους, τον πολιτισμικό τους κώδικα»²: να συγκρίνουν εποχές, πολιτισμούς, ανθρώπινες δράσεις και να τοποθετήσουν τον εαυτό τους απέναντι στο

¹ Αρουντάτι Ρόι, *Ο Θεός των Μικρών Πραγμάτων*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1997.

² Moniot H., *Διδακτική*, σ. 78.

παρελθόν να διακρίνουν τους παράγοντες και τις συνιστώσες που διαμορφώνουν κατά εποχές το ανθρώπινο και φυσικό περιβάλλον να μοιραστούν τις κοινές μνήμες μιας ομάδας και να συναισθανθούν τη συνέχειά της στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο.³ Ο εκάστοτε διδάσκων καλείται «να οικήσει το παρελθόν με δρώντα πρόσωπα, πρωταγωνιστές, υποκείμενα, θύματα, θεατές, κομπάρσους, να προσωποποιήσει κοινωνικούς τύπους, ή να αναδείξει συλλογικά υποκείμενα».⁴

Στο θέμα αυτό τα σχολικά βιβλία και τα αναλυτικά προγράμματα δεν βοηθούν ιδιαίτερα. Βλέπουμε το βάρος των αναλυτικών προγραμμάτων και το ενδιαφέρον των μαθητών να επικεντρώνονται σε θετικού-τεχνικού περιεχομένου αντικείμενα, ενώ ταυτόχρονα, κάτω από την πίεση της εξεταζόμενης στις Πανελλήνιες Εξετάσεις ύλης και με δεδομένο ότι μαθήματα όπως αυτά της Ιστορίας και των Θρησκευτικών δεν εξετάζονται Πανελλαδικά, οι μαθητές της Β΄ και Γ΄ Λυκείου τα αντιμετωπίζουν με αδιαφορία και ανία. Τα αντίστοιχα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας επιχειρούν να καλύψουν συνοπτικά ένα ευρύ φάσμα πληροφοριών, με αποτέλεσμα να περιορίζονται αναγκαστικά σε όσα θεωρούνται σημαντικότερα, χωρίς να καταφέρνουν να αναβιώσουν πραγματικά το κλίμα της εποχής, καθώς και τον τρόπο ζωής και τους προβληματισμούς των τότε ανθρώπων. Οι γνώσεις που μεταδίδονται είναι πλήρως αποκομμένες από την εμπειρία,⁵ και από τη στιγμή που παρατίθενται ως δεδομένες, μάλλον προωθείται η απομνημόνευση πληροφοριών που δεν έχουν ενδιαφέρον ή σχέση με το παρόν των μαθητών μας.⁶ Κάποιο ρόλο παίζει επίσης το γεγονός ότι το Βυζάντιο, χώρος και χρόνος που διαπραγματεύεται το μάθημα της ιστορίας Β΄ Λυκείου, για πολλές δεκαετίες ταυτιζόταν στην ιστοριογραφία ως βίος παράλληλος με τους σκοτεινούς αιώνες της Μεσαιωνικής Δύσης. Η αντίληψη αυτή, διαδεδομένη ακόμη και στους μαθητές μας, περιορίζει περισσότερο το ενδιαφέρον τους. Αναδεικνύοντας τους ποικίλους τομείς της κοινωνικής, οικονομικής, καλλιτεχνικής, λογοτεχνικής, διπλωματικής, πολιτικής, θρησκευτικής κλπ. ζωής των βυζαντινών που έχει φέρει στο φως η ιστορική επιστήμη, μπορούμε κι εμείς να δώσουμε το έναυσμα για μια θετικότερη επανεκτίμηση του βυζαντινού πολιτισμού. Τέλος, αποτελεί πια κοινό τόπο ότι η εποχή μας, ως ο μεγαλύτερος παραγωγός και καταναλωτής μαζικής κουλτούρας, αγνοεί και θέτει δραστηκά στο περιθώριο ανθρωπιστικές αξίες του παρελθόντος.⁷

Για το μάθημα των θρησκευτικών, εξάλλου, εδώ και αρκετά χρόνια αναπτύσσεται ένας έντονος προβληματισμός που αφορά το χαρακτήρα, το σκοπό, τη δόμηση, το περιεχόμενό του, αφού το ζητούμενο δεν είναι να υπάρχει απλά ένα μάθημα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, αλλά πώς θα

³ Moniot H., Διδακτική, σσ. 41, 42. Για τους τρόπους προσέγγισης της ιστορίας βλ. και Μαυροσκούφης Δ.Κ., Στρατηγικές διδασκαλίας στο μάθημα της ιστορίας: από τον αφηγηματικό μονόλογο στις βιωματικές προσεγγίσεις, Σύγχρονη Εκπαίδευση 123, Απρίλιος 2002, σσ. 48-54

⁴ Moniot H., Διδακτική, σσ. 93, 94, 94.

⁵ Αβδελά Ε., Ιστορία, σσ. 116, 121.

⁶ Αβδελά Ε., Ιστορία, σ. 122.

⁷ Ράσης Σπ., Η ανθρωπιστική παιδεία στη σύγχρονη εποχή, Εκπαίδευση και Κοινωνία 4, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1998, σσ. 7 κ.ε. και 99 κ.ε.

καταστεί δυνατό το μάθημα αυτό να γίνει ελκυστικό για τους μαθητές, να τους κεντρίσει το ενδιαφέρον και μέσα από γόνιμο και δημιουργικό διάλογο να αποβεί τελικά χρήσιμο για τα παιδιά.⁸ Μέσα σε μια κοινωνία και ένα σχολείο που συνεχώς αλλάζουν, επιβάλλεται το μάθημα των θρησκευτικών να έχει ανοιχτούς ορίζοντες και να διαλέγεται με τα ζητήματα και τις προτεραιότητες που θέτει ο ραγδαία μεταβαλλόμενος κόσμος.

Η αλλαγή της φιλοσοφίας του εκπαιδευτικού συστήματος και η προσαρμογή της μαθησιακής διαδικασίας με τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης προσφέρει στο μάθημα των Θρησκευτικών νέες δυνατότητες και προοπτικές. Η διασύνδεση των γνώσεων του συγκεκριμένου μαθήματος με τα άλλα μαθήματα ή γνωστικά αντικείμενα μπορεί να συνεισφέρει γόνιμα και δημιουργικά στην ανάδειξη της σχέσης που έχει ο λόγος και ο τρόπος της ορθοδοξίας με τον πολιτισμό που σαρκώθηκε στη θεολογία, τη λατρεία και τη ζωή της Εκκλησίας στην ιστορική της πορεία. Το μάθημα των Θρησκευτικών με σαφή τον γνωσιολογικό του χαρακτήρα και απελευθερωμένο από την παλιά αντίληψη που το ήθελε στενά ομολογιακό, κατηχητικό και ηθοπλαστικό, είναι ανάγκη να αναδείξει τα μορφωτικά αγαθά της Ορθόδοξης παράδοσης και του βυζαντινού πολιτισμού.⁹ Του πολιτισμού που τον ζούμε στην εκκλησιαστική ζωή αλλά και στην «περιρρέουσα ατμόσφαιρα» ηθών, εθίμων, αλλοτινών και τωρινών μορφών τέχνης με ζωντανές προεκτάσεις και εκφράσεις στη νεοελληνική μας ταυτότητα.¹⁰

Έτσι η ιστορική γνώση και η ανίχνευση των ποικίλων όψεων του βυζαντινού βίου και πολιτισμού με την παράλληλη οικείωση των μορφωτικών αγαθών της ορθόδοξης θεολογίας και παράδοσης από τους μαθητές μας αποτέλεσαν αρχικά τη βάση μιας διαθεματικής πρότασης.

Από την άλλη μεριά, αυτό που διαπιστώνουμε καθημερινά είναι πως οι μαθητές μας δεν έχουν χρόνο και διάθεση να διαβάσουν λογοτεχνία, τόσο μέσα όσο και έξω από το σχολείο. Το μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας αποτελεί συνεχή πρόκληση και πρόβλημα για όλους όσους το διδάσκουμε, καθώς παλεύουμε να ελκύσουμε το ενδιαφέρον των μαθητών, να διατηρήσουμε την προσοχή τους, να «εκβιάσουμε» τη συμμετοχή τους. Η ίδια η επιλογή κειμένων στα σχολικά βιβλία δε βοηθά ιδιαίτερα σε αυτή μας την προσπάθεια.

Προσπαθώντας να διαχειριστούμε τα παραπάνω, επιχειρήσαμε να συνδέσουμε και στην πράξη τα αντικείμενα της Ιστορίας και των Θρησκευτικών της Β΄ Λυκείου που ούτως ή άλλως διαπλέκονται θεματικά, και ως αφορμή να χρησιμοποιήσουμε ένα λογοτεχνικό κείμενο, ώστε να δώσουμε στους μαθητές μας το κίνητρο και την αφορμή να διαβάσουν κάτι επιπλέον, κάτι διαφορετικό από όσα αποτελούν διδακτέα στο σχολείο ύλη. Εάν τα μαθηματικά, για παράδειγμα, γίνονται πιο προσιτά σε μας μέσω της λογοτεχνίας (Λέσχες Ανάγνωσης Μαθηματικής Λογοτεχνίας), γιατί να μη λειτουργήσει παρόμοια η λογοτεχνία για τα θρησκευτικά και την ιστορία; Οι μαθητές μας βρίσκονται πια σε ηλικία που μπορούν να «προσεγγίσουν τον μυστηριώδη

⁸ Γιατί «θρησκευτικά» σήμερα;, σ. 29.

⁹ ΥΠΕΠΘ – Π.Ι., Τεύχος Επιμορφωτικού Υλικού στο ΔΕΠΣ, σ. 11.

¹⁰ Ματσούκα Ν., Θεολογική θεώρηση, σσ. 35-41.

εκείνο χώρο όπου τέμνεται η μυθοπλασία με την ιστορία». ¹¹ Άλλωστε, απόπειρες συνδυασμού των μαθημάτων της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας έχουν ήδη εφαρμοστεί. ¹² Η διδακτική πρόταση που παρουσιάζουμε με τον τίτλο «Περι-διαβάζοντας (σ)τη βυζαντινή Θεσσαλονίκη» είναι, λοιπόν, στην ουσία μια διαθεματική εφαρμογή στα μαθήματα της Ιστορίας και των Θρησκευτικών, την οποία, από τη στιγμή που άπτεται της τοπικής ιστορίας, ¹³ εντάξαμε στη συνέχεια στα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ώστε να μπορέσουμε να αξιοποιήσουμε τις επιπλέον δυνατότητες που εκείνα προσφέρουν. Τόσο το ερέθισμα, ωστόσο, όσο και τα υποθέματα που προέκυψαν, εμπλέκουν περισσότερα γνωστικά αντικείμενα, όπως η Λογοτεχνία, φυσικά, η Γεωγραφία, η Πληροφορική, το Σχέδιο και η Αισθητική Αγωγή.

Β'. Πρακτική εφαρμογή

Μεθόδευση

Τη στιγμή που ανιχνεύαμε τις επιλογές μας σε λογοτεχνικά κείμενα, ήλθε στα χέρια μας ένα ιστορικό μυθιστόρημα, το οποίο φαινόταν να καλύπτει πολλούς από τους στόχους που εμείς θέταμε στα μαθήματά μας, «Ο χάλκινος οφθαλμός» του Π. Αγαπητού. Για όσους δεν έχουν διαβάσει το βιβλίο, πρόκειται για μια αστυνομική ιστορία που διαδραματίζεται στη Θεσσαλονίκη του 9^{ου} αιώνα, περίοδο που σηματοδεύτηκε από την εικονομαχική έρδα. Ο αυτοκρατορικός απεσταλμένος Λέων, ο οποίος συνοδεύει το στρατηγό που έρχεται από την Κωνσταντινούπολη να αναλάβει τη διοίκηση της πόλης από τον προσωρινό τοποτηρητή, αναγκάζεται να διαλευκάνει δύο δύσκολες υποθέσεις άγριων φόνων. Συγκεκριμένα, την επόμενη μόλις ημέρα της άφιξης της αποστολής, βρίσκει δολοφονημένο τον τοποτηρητή, ενώ σε λίγο δολοφονείται και ο πεθερός του, μοναχός στον Άγιο Μηνά. Η υπόθεση δεν είναι καθόλου απλή, καθώς στο έργο του Λέοντα εμπλέκονται ποικίλοι παράγοντες. Ως απεσταλμένος του εικονομάχου αυτοκράτορα Θεόφιλου, ο Λέων έχει ως μέρος της αποστολής του να ανιχνεύσει και τις προθέσεις του εικονόφιλου αρχιεπισκόπου της πόλης, ενώ στην υπόθεση που αναλαμβάνει ρόλο παίζει η γυναικεία μοναστική κοινότητα του Οσίου Λουκά, στην οποία φιλοξενείται την περίοδο αυτή η εικονόφιλη υμνωδός Κασσιανή. Την ίδια χρονική περίοδο, σε ένα κελί στον Άγιο Μηνά, φιλοξενείται ο Γρηγόριος Δεκαπολίτης. Στην πόλη κυκλοφορεί επίσης ένας μυστήριος *σαλός*, ενώ κάποιος *στυλίτης* ασκητής στην αγορά είναι μάρτυρας διαφόρων επεισοδίων. Η υπόθεση έχει πτυχές ερωτικής ιστορίας, οικονομικών σκανδάλων, εκδήλωσης της ανθρώπινης αλαζονείας, απληστίας και φιλοδοξίας. Είναι προφανές, πάντως, πως, για να διηγηθεί ο Αγαπητός την ιστορία του, δίνει την τοπογραφία της πόλης με τους ναούς, τους δρόμους, τις πύλες των τειχών, το διοικητήριο, τα ανάκτορα, και περιγράφει δραστηριότητες και προβλήματα των κατοίκων της. Δίνει, επίσης, το ιστορικό πλαίσιο της εποχής.

¹¹ Αποστολίδου Β., Γ' Λυκείου, σ. 323.

¹² Λ.χ. Αθανασοπούλου Α., Διεπιστημονική πρόταση, ιδ. σ. 106 κ.ε. - Αποστολίδου Β., Γ' Λυκείου.

¹³ Αβδελά Ε., Ιστορία, σ. 125.

Τα κριτήρια που λάβαμε, επομένως, συνολικά υπόψη μας για την επιλογή του παραπάνω βιβλίου ήταν τα εξής¹⁴:

1. Τα ιστορικά μυθιστορήματα, παρότι με έντονα κάποτε στοιχεία μυθοπλασίας, δεν παύουν να αποτελούν ιστορικές πηγές
2. Ο συγγραφέας του συγκεκριμένου μυθιστορήματος είναι έγκριτος βυζαντινολόγος, εξάιρετος γνώστης της εποχής που περιγράφει
3. Ο λόγος του ρέει όμορφα, η ιστορία και τα πρόσωπα που πλάθει είναι αληθοφανή και ελκυστικά, κρατά το ενδιαφέρον του αναγνώστη και αναπλάθει με πιστότητα το πλαίσιο ζωής του 9^{ου} αιώνα
4. Στο έργο του ενσωματώνει και ενδιαφέρουσες αφηγηματικές παραδόσεις της εποχής
5. Η ιστορία διαδραματίζεται σε έναν χώρο που είναι οικείος στους μαθητές, άρα τους είναι πιο εύκολο να αναπλάσσουν στο νου τους το σκηνικό και να κάνουν αναγωγές στο σήμερα
6. Προσεγγίζονται τόσες πλευρές της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής κατά τον 9^ο αιώνα, που ουσιαστικά καλύπτει κάποιος την αντίστοιχη ύλη του σχολικού εγχειριδίου με πολύ περισσότερες λεπτομέρειες, χωρίς να χρειαστεί να μείνει προσκολλημένος σ' αυτό. Συγκεκριμένα, οι αναφορές του συγγραφέα παραπέμπουν στη διοικητική και στρατιωτική οργάνωση της αυτοκρατορίας, την οικονομική και εκκλησιαστική ζωή, την καθημερινή ζωή και τις ανθρώπινες δραστηριότητες, τους χώρους δράσης και λατρείας των κατοίκων της πόλης, τις σχέσεις τους με άλλους λαούς, ιδίως τους Σλάβους, την εθνολογική σύσταση του κράτους, τον τρόπο που υπολογιζόταν ο χρόνος, την τέχνη και τα μνημεία της εποχής, συγκεκριμένα της Θεσσαλονίκης.

Στην προκείμενη περίπτωση είναι σημαντικό ότι οι μαθητές είχαν την ευκαιρία να απόλαυσουν ακέραιο το κείμενο και όχι αποσπασματικά (το διάβασαν στη διάρκεια των διακοπών των Χριστουγέννων) και, επιπλέον, να αποδεσμευθούν από τη διδασκαλία των τεχνικών της γλώσσας.

Οι μαθητές κλήθηκαν μέσα από τις σελίδες του να βιώσουν την ατμόσφαιρα της εποχής και να προσεγγίσουν βιωματικά το αποτύπωμα της πόλης τους. Η όλη οργάνωση του προγράμματος ακολούθησε σε γενικές γραμμές τη μέθοδο project: οι μαθητές χωρίστηκαν σε ομάδες των δύο ή τριών ατόμων, η καθεμία από τις οποίες επέλεξε να δουλέψει ένα από τα παρακάτω υποθέματα:

- α) Ιστορικό διάγραμμα της Θεσσαλονίκης [Σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία της πόλης]
- β) Χαρτογράφηση των χώρων που αναφέρονται στο μυθιστόρημα – τοπογραφικό διάγραμμα της πόλης
- Ο 9^{ος} αι. στη Βυζαντινή αυτοκρατορία και στη Θεσσαλονίκη: εσωτερική κατάσταση – εξωτερικοί κίνδυνοι
- Εικονομαχία
- Βυζάντιο και Σλάβοι

¹⁴ Για τη χρήση των λογοτεχνικών κειμένων ως ιστορικών πηγών βλ. Μαυροσκούφης Δ., *Τέχνη ιστορίας*, σ. 51 κ.ε.

- Μνημεία – ναοί της πόλης [Αχειροποίητος, Μονή Λατόμου, Αγ. Δημήτριος, Αγ. Σοφία, Γαλεριανό συγκρότημα (Ροτόντα, Αψίδα Γαλερίου, Ανάκτορα, Οκτάγωνο)]
- Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο [διατροφή, ενδυμασία, κατοικία, μέτρηση χρόνου, θρησκευτικότητα κλπ.]
- «Στυλίτες»: μια όψη του βυζαντινού μοναχισμού
«Διά Χριστόν σαλού»: οι εξτρεμιστές της ελευθερίας
- Κασσία ή Κασσιανή, Γρηγόριος Δεκαπολίτης
- Αποτύπωση μνημείων: Ελεύθερο σχέδιο, κατόψεις, φωτογραφίες¹⁵

Για την έρευνά τους οι μαθητές εφοδιάστηκαν με έναν χρηστικό κατάλογο δευτερογενών πηγών, βοηθημάτων, έντυπων και ηλεκτρονικών, για να συλλέξουν πληροφορίες και να συνθέσουν μια εργασία πάνω στο θέμα που είχαν επιλέξει. Η συγκρότηση ομάδων με αντικείμενο μελέτης τα παραπάνω θέματα και τις επιμέρους ενότητες είχε ως στόχο την κατά το δυνατόν μεγαλύτερη και ουσιαστική συμμετοχή των παιδιών στη διαδικασία της ιστορικής αναζήτησης μέσα από τον καταμερισμό καθηκόντων και τη συμφωνία στις μεθόδους αναζήτησης. Κατά τη διεξαγωγή της έρευνάς τους τα μέλη των ομάδων πραγματοποιούσαν διαλείμματα ενημέρωσης και ανταλλαγής πληροφοριών, γεγονός που τους επέτρεπε την ανατροφοδότηση, το συντονισμό και επαναπροσδιορισμό της διαθεματικής έρευνας. Σε ό,τι αφορά τα μνημεία, η έρευνά τους διευκολύνθηκε με επισκέψεις και επιτόπια συλλογή στοιχείων στα ίδια τα μνημεία.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι δόθηκε ιδιαίτερο βάρος στην προσέγγιση των μνημείων. Άλλωστε έχει επανειλημμένα και από πολλούς επισημανθεί η αξία του μνημείου ως ιστορικής πηγής που μεταφέρει σαφή ή άρρητα μηνύματα και επιτελεί ποικίλους όρους: «Ενέχει επιλογές μνημόνευσης, συγκεκριμένες εντολές μνήμης και λήθης: την απόφαση διαιώνισης της θύμησης, το είδος της επιθυμητής ενθύμησης, την ομογενοποίηση της μνήμης και την απάλειψη των διαφορετικών εκδοχών της, την προσημείωση των ιστορικών αντιλήψεων των επερχόμενων γενιών».¹⁶ Δυστυχώς, ωστόσο, στη σχολική πρακτική προσεγγίζονται συνήθως ανεξάρτητα από το χώρο και τον τόπο στον οποίο ανήκουν, άρα και έξω από τα όποια συμφραζόμενά τους.¹⁷

Στόχοι

Οι στόχοι (γνωστικοί, συναισθηματικοί, ψυχοκινητικοί) που θέσαμε κατά την υλοποίηση της παραπάνω διδακτικής πρότασης ήταν οι εξής:

- Να γνωρίσουν οι μαθητές και να προσδιορίσουν την ιστορική – πολιτιστική – θρησκευτική κληρονομιά της πόλης τους μέσα στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον στο οποίο ζουν και βιώνουν την καθημερινότητά τους

¹⁵ Γραπτές δραστηριότητες για την αξιολόγηση των μαθητών στο μάθημα της ιστορίας προτείνονται και από τον Δ. Μαυροσκούφη, *Ίχνη ιστορίας*, σσ. 309-311.

¹⁶ Ρεπούση Μ., *Πηγές*, σ. 82

¹⁷ Ρεπούση Μ., *Πηγές*, σσ. 82-83.

- Να παρατηρήσουν πώς αλλάζει ο δομημένος χώρος και οι δραστηριότητες των ανθρώπων¹⁸
- Να γνωρίσουν την τοπογραφία της Θεσσαλονίκης και να εντοπίσουν στον πολεοδομικό χάρτη της τη θέση των μνημείων συνειδητοποιώντας τις έννοιες του χώρου και του χρόνου
- Να γνωρίσουν και να αναγνωρίσουν τις χρήσεις των μνημείων, τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, τις τεχνοτροπίες – «σχολές» της βυζαντινής εικονογραφίας
- Να αναζητήσουν στοιχεία και πληροφορίες από πρωτογενείς πηγές, την επιτόπια έρευνά τους, γενική και ειδική βιβλιογραφία, το διαδίκτυο, να τα αξιολογήσουν, να τα επεξεργαστούν, να τα συνθέσουν
- Να εξοικειωθούν με τη χρήση ιστορικών, θεολογικών, αρχιτεκτονικών όρων και εννοιών
- Να εντοπίσουν την ορθόδοξη θεολογία και την εκκλησιαστική ζωντανή παράδοση μέσα από τα μνημεία του ελληνορθόδοξου – βυζαντινού πολιτισμού
- Να γνωρίσουν όψεις της καθημερινής ζωής κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, όπως: διατροφή, ενδυμασία, κατοικία κλπ.
- Με τις επιτόπιες επισκέψεις και παρατηρήσεις, να αποκτήσουν αίσθηση της ιστορικότητας του χώρου που τους περιβάλλει¹⁹
- Να διαμορφώσουν ιστορική, πολιτιστική και αισθητική συνείδηση μέσω της εμπειρικής γνωριμίας με το βυζαντινό βίο και πολιτισμό και να ανακαλύψουν τη συνέχεια του πολιτιστικού γίνεσθαι
- Να αντιμετωπίσουν την ιστορία ως βίωμα: να αντιληφθούν πώς τα ιστορικά γεγονότα επιδρούν στη ζωή, τις συνειδήσεις και τα αισθήματα των ανθρώπων, αλλά και στη σχέση τους με το περιβάλλον τους και πώς αντιδρούν στην επίδραση αυτή²⁰
- Να οικειοποιηθούν τρόπους σύνταξης γραπτού λόγου (περιγραφή, αφήγηση, επιχειρηματολογία) συνθέτοντας εργασίες και τεκμηριώνοντας τις δικές τους απόψεις
- Να εντοπίσουν τις διαφορές και ομοιότητες του λόγου της ιστορίας από το λόγο της λογοτεχνίας²¹
- Να αναπτύξουν δεξιότητες: φωτογράφισης, αποτύπωσης μνημείων με ελεύθερο και γραμμικό σχέδιο, χρήση πολυμέσων
- Να αναπτύξουν οι μαθητές πνεύμα συνεργασίας και ομαδικότητας μέσω της συνεργατικής μάθησης, παράλληλα με την αυτενέργεια και την ανάληψη πρωτοβουλιών

Η έρευνα των μαθητών κατέληξε, πράγματι, στη σύνθεση εργασιών με τις οποίες γνωστοποίησαν στην τάξη τα συμπεράσματά τους με τρόπο συνοπτικό, κατανοητό και συγκροτημένο.²² Επιχείρησαν να αναβιώσουν το κλίμα της εποχής, να φωτίσουν πτυχές του θρησκευτικού και καθημερινού βίου των βυζαντινών, με βάση τόσο τις κειμενικές όσο και τις

¹⁸ Αβδελά Ε., Ιστορία, σ. 125.

¹⁹ Αβδελά Ε., Ιστορία, σ. 124.

²⁰ Αποστολίδου Β., Γ' Λυκείου, σ. 326.

²¹ Ο.π., σ. 326.

²² Αβδελά Ε., Ιστορία, σ. 125.

εξωκειμενικές πληροφορίες που συγκέντρωσαν.²³ Κατά την παρουσίαση των εργασιών αυτών, χρησιμοποίησαν το διαδίκτυο, προβολές σε power point ή επιδιασκόπιο. Η διαδικασία αυτή βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη. Στο τέλος κάθε παρουσίασης η απήχησή της στους υπόλοιπους μαθητές αξιολογείται με ένα σχετικό Φύλλο Εργασίας.

Δραστηριότητες μαθητών

Στο πλαίσιο της διαθεματικής μας πρότασης έχουμε ήδη επισκεφθεί το Ναό του Αγίου Γεωργίου (Ροτόντα) και το Γαλεριανό συγκρότημα. Θεωρήσαμε προσφορότερο να έχει προηγηθεί της επίσκεψης η παρουσίαση των μαθητών με τα βασικά στοιχεία ιστορίας, ναοδομίας-αρχιτεκτονικής και διακόσμησης που αφορούν τα μνημεία, ώστε να τα εντοπίσουν στη διάρκεια της επίσκεψης. Στην περίπτωση αυτή το Φύλλο Εργασίας συμπληρώθηκε επιτόπου. Πραγματοποιήθηκε, εξάλλου, μια εκδρομή-επίσκεψη στο ΚΠΕ Αρναίας, όπου ξεναγηθήκαμε στον οικισμό και οι μαθητές γνώρισαν και αναγνώρισαν στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Επίσης, έχουμε ήδη προγραμματίσει μια επίσκεψη αγιογράφου στο σχολείο, ώστε να έχουν την ευκαιρία οι μαθητές να δουν από κοντά τη διαδικασία προετοιμασίας και διεκπεραίωσης μιας αγιογραφίας. Στο μάθημα επιλογής του Γραμμικού Σχεδίου κάποιοι μαθητές ασχολήθηκαν με κατόψεις ναών, ενώ στο Ελεύθερο Σχέδιο με εξωτερικές απεικονίσεις μνημείων και σχεδιασμό βυζαντινών ενδυμασιών. Τέλος, επίκειται η επίσκεψη στα υπόλοιπα βυζαντινά μνημεία για τα οποία τα παιδιά έχουν ετοιμάσει εργασίες και οι εκπαιδευτικοί Φύλλα Εργασίας. Εναλλακτικά, μπορεί ίσως κάποιος να πραγματοποιήσει μια επίσκεψη - ξενάγηση ή ίσως ένα παιχνίδι ρόλων στο χώρο του Μουσείου Βυζαντινής Τέχνης της πόλης μας ή μια επίσκεψη σε βυζαντινά κτίσματα εκτός Θεσσαλονίκης.

Στο παραπάνω εγχείρημά μας μας ήταν απολύτως ξεκάθαρο πως η χρήση του ιστορικού μυθιστορήματος ως πηγής απαιτούσε ιδιαίτερη προσοχή. Το είδος αυτό λογοτεχνίας λειτουργεί πολύ επιτυχημένα ως ερέθισμα, ως μέσο έλξης του ενδιαφέροντος του αναγνώστη, σε δεύτερο επίπεδο, ως δευτερογενής πηγή, βοηθά να καταγραφούν στη μνήμη του, ασυνείδητα πολλές φορές μα ζωντανά τα γεγονότα, δεν παύει ωστόσο να αποτελεί μία τελείως ιδιαίτερη κατηγορία πηγών.²⁴ Είναι απολύτως απαραίτητο να έχουν συνειδητοποιήσει οι μαθητές πως όλες οι πηγές δεν συνιστούν πιστοποιητικά αλήθειας, και αυτό ισχύει πολύ περισσότερο στην περίπτωσή μας. Είναι αναγκαίο, επίσης, να έχουν συναίσθηση του χρόνου συγγραφής του έργου, καθώς και την προσωπικότητα και δράση του δημιουργού του.²⁵

²³ Αποστολίδου Β., Γ' Λυκείου, σ. 331, 332.

²⁴ Σκαράκης Ν., Ιστορία, σσ. 24-26. Ως δείγματα ευρωπαϊκών έργων που λειτουργούν με παρόμοιο τρόπο αναφέρονται το έργο του Γουόλτερ Σκωττ για τον ιπποτικό Μεσαίωνα, του Τολστόι για τους αγώνες της Ρωσίας κατά του Ναπολέοντα, του Δουμά για τη Γαλλία των Λουδοβίκων, των μεταγενέστερων Λούντβιχ, Τσβάιχ και Μωρουά. Βλ. επίσης σχετικά Αθανασοπούλου Α., σ. 103 και Αποστολίδου Β., Γ' Λυκείου, σ. 324.

²⁵ Πυρπυρής Π., Προσέγγιση, σ. 49.

Αξιολόγηση

Ως προς την πρακτική εφαρμογή όσων προτείναμε, θα μπορούσε κάποιος να αντιτείνει ότι πρόκειται για ένα σχέδιο μάλλον φιλόδοξο, το οποίο θέτει πολλούς στόχους· επίσης, ότι ο χρόνος που διατίθεται από το αναλυτικό πρόγραμμα ως συνήθως δεν αρκεί για την κάλυψη της διδακτέας ύλης και την υλοποίηση τέτοιων χρονοβόρων δραστηριοτήτων. Γνωρίζουμε, ωστόσο, όλοι πως είναι σε μεγάλο βαθμό ασυμβίβαστο το να τηρήσουμε σχολαστικά το αναλυτικό πρόγραμμα και ταυτόχρονα να επιδιώξουμε με όσους τρόπους μπορούμε την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης των μαθητών μας.²⁶ Σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι ειδικοί συμφωνούν πως «η ενεργητική συμμετοχή μαθητών και μαθητριών, η συνεκτική και σε βάθος επεξεργασία θεμάτων και η καλλιέργεια του ενδιαφέροντος για το παρελθόν και τις προϋποθέσεις για τη μελέτη του θεωρούνται σημαντικότερα ζητήματα από ό,τι η κάλυψη κάποιας συγκεκριμένης ύλης».²⁷ Τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα από τη διδακτική πρόταση που παρουσιάσαμε αξίζουν, πιστεύουμε, την προσπάθεια, παρά τις όποιες δυσχέρειες:

- Ανάδειξη των διαχρονικών αξιών και στάσεων συμπεριφοράς απέναντι στο πολιτιστικό περιβάλλον και την ιστορική κληρονομιά
- Βιωματική προσέγγιση των ζωντανών καταλοίπων του παρελθόντος
- Απόκτηση θετικής στάσης απέναντι στα διάφορα γνωστικά αντικείμενα μέσα από ελκυστικές μεθόδους προσέγγισης των πηγών
- Ανακάλυψη δημιουργικών μορφών ανάγνωσης μέσα από τη λογοτεχνία
- Ευαισθητοποίηση και συμμετοχή των μαθητών ως ενεργών πολιτών σε θέματα προστασίας, διαφύλαξης και διάσωσης του πολιτιστικού περιβάλλοντος, σε ομάδες εθελοντισμού, σε κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες
- Οικοδόμηση εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας, αίσθησης του ωραίου, συναίσθηση της αξίας και διαχρονικότητας της τέχνης
- Ανάπτυξη δεξιοτήτων: φωτογράφισης, αποτύπωσης σε ελεύθερο και γραμμικό σχέδιο, χρήσης πολυμέσων, συγγραφή κειμένων, κατασκευή μακέτας κλπ.
- Ανάπτυξη ομαδοσυνεργατικού πνεύματος
- Εξοικείωση με τις πρακτικές συγκέντρωσης πληροφοριών, ιεράρχησής τους, οργάνωσης και διατύπωσης μιας παρουσίασης και υποβολής της σε δημόσια κριτική²⁸
- Οργάνωση και παρουσίαση του προγράμματος στη σχολική κοινότητα και στην τοπική κοινωνία

Επίσης, οι μαθητές και οι μαθήτριες κατά τη διαδικασία έρευνας και σύνθεσης της εργασίας τους χρειάστηκε:

1. Να προσδιορίσουν και να αποσαφηνίσουν την ανάγκη τους να βρουν πληροφορίες
2. Να διαμορφώσουν τις κατάλληλες ερωτήσεις

²⁶ Moniot H., Διδακτική, σ. 38.

²⁷ Αβδελά Ε., Ιστορία, σ. 127.

²⁸ Αβδελά Ε., Ιστορία, σ. 125.

3. Να βρουν πηγές πληροφόρησης
4. Να αξιολογήσουν τις πηγές αυτές
5. Να εντοπίσουν τις σημαντικότερες πληροφορίες
6. Να τις επεξεργαστούν, να τις παρουσιάσουν και να πείσουν τους υπόλοιπους²⁹

Οι εκπαιδευτικοί μπορούμε, λοιπόν, και οφείλουμε να παρεμβαίνουμε στις άκαμπτες επιταγές του εκπαιδευτικού συστήματος, στις περιπτώσεις και στο μέτρο που το μπορούμε. Αρκεί να κατανοήσουμε, βοηθώντας στη συνέχεια και τους μαθητές μας να το κατανοήσουν, «ότι η ιστορία είναι περιέργεια για όλες τις όψεις της ζωής των ανθρώπων που έζησαν στο παρελθόν· ότι η έρευνα για τους ανθρώπους μέσα στο χρόνο προϋποθέτει ότι επεξεργαζόμαστε τα αποσπασματικά και ποικίλα ίχνη τους που διασώθηκαν· ότι η γνώση που παράγεται με την έρευνα δεν είναι ποτέ οριστική, γιατί τα ερωτήματα που θέτουμε στο παρελθόν αλλάζουν σε κάθε εποχή, όπως και τα μέσα με τα οποία μπορούμε να τα απαντήσουμε· και ότι όσο περισσότερα γνωρίζουμε για τις πολλαπλές και σύνθετες όψεις του παρελθόντος, τόσο μπορούμε να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα του παρόντος και να παρέμβουμε σε αυτό, για να το αλλάξουμε ή να το διαφυλάξουμε».³⁰

Βιβλιογραφία

Αβδελά Ε., Ιστορία και σχολείο, *Τετράδια 6*, εκδ. νήσος, Αθήνα, 1998.

Αθανασοπούλου Α., Ιστορία και Λογοτεχνία στο σχολείο. Μία διεπιστημονική πρόταση διδασκαλίας για την κριτική αγωγή των μαθητών στον σύγχρονο πολιτισμό, στο *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*, επιστημ. επιμ. Αγγελάκος Κ., Κόκκινος Γ., εκδ. Μεταίχμιο, Επιστήμες, Αθήνα 2004, σσ. 101-131.

Αποστολίδου Β., Γ' Λυκείου. Ιστορία και μυθιστόρημα, στο *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο ... Μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, από την Ομάδα Έρευνας για τη Διδασκαλία της Λογοτεχνίας, επιμ. Β. Αποστολίδου, Β. Καπλάνη, Ε. Χοντολίδου, εκδ. Τυπωθήτω, Γ. Δάρδανος, Αθήνα, 2000, σσ. 323-333.

«Γιατί "θρησκευτικά" σήμερα;». Πρακτικά της διημερίδας *Το μάθημα των Θρησκευτικών στο* *Ενιαίο Λύκειο*, Α' Συνάντηση Θεολόγων Καθηγητών, Βόλος, 16-17/4/1999, εκδ. Δόμος.

Ματσούκα Ν., Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος, εισήγηση στο Α' Συνέδριο Θεολόγων Β. Ελλάδος, Θεσσαλονίκη, 16-17/5/1981, αναδημοσίευση β' μέρους στο περ. Σύναξη, τ. 1, 1982, σσ. 35-41.

²⁹ Βλ. σχετικά Σπινκ Τζ., Τα παιδιά ως αναγνώστες, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1990, σ. 165 και Μαυροσκοφής Δ., Ίχνη ιστορίας, σ. 308.

³⁰ Αβδελά Ε., Ιστορία, σ. 128.

- Μαυροσκούφης Δ.Κ., Αναζητώντας τα ίχνη της ιστορίας. Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές. Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη α.ε., Θεσσαλονίκη, 2005.
- Μονιότ Η., Η διδακτική της ιστορίας. Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας. Εκδ. Μεταίχμιο, Επιστήμες, Αθήνα 2002.
- Πυρπυρής Π., Η προσέγγιση των γραπτών ιστορικών πηγών στη σχολική τάξη: Προβλήματα και Μεθοδολογία. *Πρακτικά ημερίδας: Οι ιστορικές πηγές ως διδακτέα ύλη στο Ενιαίο Λύκειο*, Ιωαννίδειος Σχολή – Ενιαίο Πειραματικό Λύκειο, Πειραιϊκός Σύνδεσμος, Αθήνα, 2004, σσ. 43-57.
- Ρεπούση Μ., Πηγές του τοπίου: Τα μνημεία και οι μνημειακοί τόποι, στο *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*, επιστημ. επιμ. Αγγελάκος Κ., Κόκκινος Γ., εκδ. Μεταίχμιο, Επιστήμες, Αθήνα 2004, σσ. 81-99.
- Σκαράκης Ν., Ιστορία και Λογοτεχνία, *Πρακτικά ημερίδας: Οι ιστορικές πηγές ως διδακτέα ύλη στο Ενιαίο Λύκειο*, Ιωαννίδειος Σχολή – Ενιαίο Πειραματικό Λύκειο, Πειραιϊκός Σύνδεσμος, Αθήνα, 2004, σσ. 19-26.
- ΥΠΕΠΘ – Π.Ι., Επιμόρφωση Στελεχών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικών στο ΔΕΠΣ, τα ΑΠΣ και το νέο διδακτικό υλικό του Γυμνασίου, Τεύχος Επιμορφωτικού Υλικού, Αθήνα, 2006.